

LUKÁCS GYORGY:

Balzac: „Parasztok“

Most jelent meg a Testvériség-Egység kiadásában Balzac: „Parasztok“ című kétkötetes regénye. Ebből az alkalomból közöljük Lukács Györgynek a kiváló magyar esztétának Balzacról írt tanulmányát.

Balzac érettkorának ebben a legjelentékenyebb regényében a haladók arisztokrata nagybirtok tragédiáját akarta megírni. A »Parasztok«-at Balzac zárókövéül szánta annak az írás-sorozatnak, melyben azt rajzolta meg, hogyan pusztította el a fejlődő kapitalizmus Franciaország arisztokrata kultúráját. S ez a regény csakugyan betetőzése a sorozatnak, mert benne az arisztokrácia pusztításának gazdasági okai vannak ábrázolva. Korábbi műveiben Balzac a haladó arisztokrácia képét adta Párizsban, vagy félreeső vidéki városokban. Ebben a regényben magára a gazdasági csataterre visz bennünket: az arisztokrata nagybirtok és a parasztság között folyó harc színhelyére.

Balzac ezt a regényt egyik legfontosabb művének tartotta. Ő maga mondja: »... nyolc év óta százszor félretettem és százszor újra elővettem azt a legfontosabb könyvet, melyet írni akarok...« ám e roppant gondos előkészítés ellenére, az alapkoncepció leggondosabb megfontolása ellenére is: Balzac ebben a regényben valójában éppen az ellenkezőjét írta meg szándékának: nem a nagybirtok, hanem a paraszt-parcella tragédiáját. De éppen a terv és a kivitel emez ellentétében, ebben az ellentétben, egyfelől Balzac, a gondolkodó és politikus, másfelől Balzac, az »Emberi komédia« költője között: ebben rejlik Balzac világtörténeti nagysága, melyet Engels Balzacról szóló levelében alapvetően elemzett és megvilágított.

A regény ideológiai előkészületei messzebb és mélyebbre nyúlnak azoknál a közvetlen előmunkálatoknál, melyeket Balzac ilyenekül megnevez. Balzac már kora ifjúságában írt egy brosúrát a nagybirtok felosztása ellen, majorátus fenntartása érdekében. S jóval a »Parasztok« befejezése (1844) előtt, két utópikus regényben (»A vidéki orvos«, »A falusi pap«) megpróbálta gazdasági és szociális nézeteit a nagybirtok társadalmi szerepéről és a nagybirtokos társadalmi kötelezettségéről művészi formában kifejezni. A két utópiát a társadalmi valóság, hogyan törnek meg az utópikus elképzelések az ökonomia realitásán.

Balzac nagysága éppen abban van, hogy saját nézetein, kedvenc kívánságain, legmélyebb meggyőződésein ilyen kíméletlen önkritikát gyakorol azzal, hogy a valóságot könyörtelen igazsággal ábrázolja. Ha Balzacnak sikerült volna becsapnia önmagát, elhíttetni önmagával utópiás álmait, ha vágyait ábrázolta volna valóság gyánánt, akkor ma senkit sem érdekelne s éppen olyan joggal felejtették volna el, mint a balzaci kor számtalan legitimista publicistáját, a feudális idők dicsőítőit.

Persze: Balzac, mint gondolkodó és politikus sem volt soha ordináre üresfejű legetimista. Utópiája sem az a követelés, hogy valahogyan térjünk vissza a feudális középkorba; ellenkezőleg, Balzac a francia kapitalista fejlődést, különösen a mezőgazdaság terén, az angol útra akarja vezetni. Társadalmi ideálja az az osztálykompromisszum nagybirtok és kapitalizmus között, mely Angliában 1688-ban a »dicsőséges forradalom«-ban valósult meg s az angol fejlődés alapjává és sajátságos formájává lett. Ha például Balzac cikkében, melyet a royalista párt júliusi forradalom utáni feladatairól írt (1840-ben, amikor a »Parasztok«-at készült megírni) a francia arisztokráciát keményen kritizálja, akkor ezt az angol konzervatív arisztokrácia, a toryk idealizálásának alapján cselekszi.

A francia arisztokratáknak szemükre veti, hogy ahelyett, hogy 1789-ben a monarchia és a fejlődés folytonosságát okos reformokkal megmentették volna, »kis intrikákat szöttek egy nagy forradalom ellen«. S a jelenre nézve azt veti szemükre, hogy még a forradalom tanulságai után sem lettek toryk, nem vezették be az önkormányzatot angol mintára, nem lettek a parasztság vezérei. Ezért nincs az arisztokrácia és a paraszttömegek közt jó viszony, nincs érdekközösség. Ezért tudott a forradalom győzni Párizsban. Mert, mondja Balzac: »ahhoz, hogy az ember puskát fogjon, mint a párizsi munkások tették, azt kell hinnie, hogy érdekei veszélyeztetve vannak«.

Ez az utópia Anglia polgári viszonyainak átvitele Franciaországra, egyáltalán nem Balzac elszigetelt különvéleménye. Közvetlenül a 48-as forradalom után pl. Guizot, a híres politikus és történétíró, hasonló irányú brosrúrát adott ki, melynek utópia jellegét Marx megsemmisítően kritizálta. Marx kicsífolja »a nagy rébuszt« csak az angolok fölényes eszével tud kibogóztatni«. S Marx azután kibogózza a titkot, amely az angol és francia polgári forradalom közti különbségben rejlik:

»Ez a burzsoáziával szövetséges nagybirtokos osztály nem áll ellenében a burzsoázia életfeltételeivel, mint az 1789-es francia feudális földbirtok, hanem teljes összhangban volt vele. Földbirtoka valójában nem feudális, hanem polgári birtok volt. Az angol nagybirtokosok egyrészt a kézműipar üzeme számára szükséges népeiséget bocsátották a burzsoázia rendelkezésére, másrészt képesek voltak a földművelésnek azt a fejlődést biztosítani, mely az ipar és a kereskedelem állapotának megfelelt. Ezért voltak közös érdekeik a burzsoáziával, ezért kötöttek szövetséget vele.«

Balzac angol utópiája azon az illúzió alapszik, hogy a kapitalizmust és a kapitalizmus szülte osztályellentétet »megszelídítheti« a tradicionális, de mégis haladó vezetés. Ezt a vezetést, Balzac véleménye szerint, csak a királyság és az egyház gyakorolhatja. Az angol-arisztokratikus nagybirtok a legfontosabb közbenső kapocs egy ilyen rendszerben. Balzac kegyetlen világossággal látja a kapitalista társadalom osztályellentétét Franciaországban. Látja, hogy a forradalmak korszaka 1830 júliusával korántsincsen lezárva. Utópiája, az angol állapotokról alkotott ideálja, romantikus elképzelése az angol nagybirtok és paraszti közti harmóniáról s egyéb hasonló eszméi abból származnak, hogy kétségbe van esve a polgári társadalom jövőjén, mert a társadalom valóságos mozgásának minden részletét megvesztegethetetlen realizmussal látja.

S éppen, mert az a véleménye, hogy a kapitalizmus következetes fejlődése elkerülhetetlen forradalmakra vezet, melyekbe a polgári társadalom előbb vagy utóbb okvetlenül belepusztul, éppen azért rajong azokért a történeti alakokért, akik megpróbálták ezt a forradalmi fejlődést feltartóztatni, rendezett utakra terelni. Balzac Napóleon-tisztelete

ellentmond olyan angol utópiájának, de éppen ellentmondásos mivoltában szükségzerű kiegészítése történeti világgképének.

Mindkét idézetem utópikus regénye a nagybirtok gazdasági fölényét akarja bizonyítani a paraszti parcellával szemben. Balzac világosan és helyesen látja a racionálisan gazdálkodó nagybirtok gazdasági fölényének bizonyos mozzanatait (szisztematikus beruházások, nagybani állattenyésztés, észszerű erdőgazdaság, rendszeres öntözés stb.). De nem látja — említett két regényében nem akarja látni —, hogy a kapitalizmus korlátai, megfelelő változásokkal, éppenúgy fennállnak a mezőgazdasági nagyüzemre, mint a parcellára nézve. »A falusi pap«-ban mesterkéltséget, nem tipikus viszonyokat teremt, hogy utópiáját reálisnak látszó experimentummal lehetségesnek és mintaszerűnek bizonyítsa. A gazdasági valóság lényeges vonásainak nem-tipikussá görbítése Balzacnál csak igen ritkán fordul elő. Ha a görbítést ennél a kérdésnél ismételtlen végbeviszi, azt mutatja, hogy ez a centrális pontja a polgári társadalom jövője fölötti kétségbeesésnek, hogy ebben látja a kultúra lét- vagy-nemlét kérdését.

Mert a nagybirtok kérdése Balzac számára nemcsak a revolúció vagy evolúció kérdése, hanem egyszersmind kultúra vagy barbárság kérdése is. Balzac egyrészt retteg a forradalmi tömegmozgalom kultúra-romboló hatásától (ezen a ponton ugyanúgy rémképeket lát, mint a politikailag radikálisabb Heine); másrészt, ha Balzac a vele egykorú Franciaországot ábrázolja, az ábrázolásban mindig lényeges szerepet játszik a kapitalizmus mélyseges barbárságának leleplezése.

Ezeknek az ellentmondásoknak a hálójában Balzac kénytelen az elmult arisztokrata kultúráját idealizálni. »Nagy műve« — mondja Engels — »egyetlen elégia, a jótársaság kikerülhetetlen hanyatlásáról.«

De ha, mint gondolkodó és politikus mégis kiutat keres, akkor abban az irányban keresi, hogy meg kell menteni a nagybirtokot, mint az arisztokratikus anyagi lehetőségek, a zavartalan ráérés alapját, amelyek a középkortól a nagy forradalomig, Franciaország arisztokrata kultúráját létrehozták. Há elolvassuk Emile Bondet, a royalista író, bevezető nagy levelét a »Parasztok«-ban, akkor világosan láthatjuk Balzacnak ezt az álláspontját.

A balzaci utópia elméleti alapja, mint már eddig is láttuk, meglehetősen ellentmondásos. S ha Balzac ezekben a regényeiben bármennyire pedagógiás-propagandás nem-tipikus irányba fordítja is a valóságot, mégis mindenütt keresztültör a nagy realista, a megvesztegethetetlen megfigyelő. Keresztültör s a már fennálló ellentmondásokat még élesebbé teszi. Balzac mindig hangsúlyozza és ezekben a műveiben különösen aláhúzza, hogy a vallás, a katolicizmus, a társadalom megmentésének egyetlen ideológiai alapja. De egyszersmind azt is belátja, hogy viszont az egyetlen gazdasági alap, amelyre építhet: a kapitalizmus, valamennyi konzekvenciájával. Az ipar csak konkurencián alapulhat, fejt ki Balzac utópiás hőse, Benassis doktor (»A vidéki orvos«-ban) és a kapitalizmusnak ebből az elismeréséből levonja az összes ideológiai következtetéseket:

»Ma nincs más eszközünk a társadalom támogatására az egoizmusnál. Az egyén csak önmagában hisz... A nagy ember, aki megment bennünket a nagy hajótöréstől, amely felé sodródunk, bizonyára az individualizmust fogja igénybe venni a nemzet ujjáépítésére.«

De alighogy ezt megállapította, éles ellentétbe helyezi egymással a hitet és az érdekeket:

»De ma már nincs hitünk, ma már csak érdeket ismerünk. Ha mindenki csak magára gondol, honnan akarja On a polgár-erény bátorságát meríteni, pláne mikor ez az erény csak a saját személyüinktől való lemondással szerezhető meg?«

Ez a kiengesztelhetetlen ellentmondás, mely Benassis doktorból, Balzac utópiás nézeteinek szöcsövéből igen hangosan kireccsen, mindkét regény kompozíciójában megnyilatkozik. Mert kik azok, akik Balzacnál az utópiát megvalósítják? Az még nem volna meglepő, ha különösen okos egyes személyiségek volnának. Hiszen az utópiás szocializmus korában vagyunk még és Balzacnak éppúgy engedélyezhetnénk egy bölcs milliomost, mint idősebb kortársának, Fouriernek. Persze döntő különbség az, hogy Fourier szocialista utópiái a még alig megkezdődő munkásmozgalom idejében születtek, míg ellenben Balzac a maga utópiás kiútját a kapitalizmus megmentésére már a munkásmozgalom viharos előretörése idején gondolta ki.

Azonfelül Balzac, mint költő, kénytelen volt a maga milliomosait elevenen ábrázolni. S az ábrázolás módja, rendkívül jellemző a balzaci ellentmondásra. Mind a két regény hősei, Benassis doktor és Veronika Graslin (»A falusi pap«-ban): vezeklők. Mind a ketten nagy bűnt követtek el, mind a ketten tönkretették vele személyes életüket, egyéni boldogságukat. Mind a ketten befejezettnek látják személyes életüket s valóságos vezeklésként végzik munkájukat — csak ezen az alapon tud a nagy realista olyan embereket elképzelni, akik utópiáját megvalósítani akarják is, tudják is.

Már a fő-alakoknak ez a koncepciója is — öntudatlanul kegyetlen önkritikája e koncepció realitásának. Csak aki lemond, csak aki személyi boldogságáról letesz, az tudja a kapitalista társadalomban önzetlenül és őszintén a közjót szolgálni: ez Balzac utópiás regénymeséinek ki nem mondott tartalma. S Balzac nem áll egyedül ezzel a lemondásos hangulatával a 19. század első felének nagy polgári írói között. A koros Goethe is a lemondást tekinteli a feñnkölt, nemes, a társadalmat szolgáló emberek nagy alaptörvényének. Utolsó nagy regényének, »Meister Vilmos vándorévei«-nek, alcíme: »A lemondók«. De Balzac még messzebb megy utópiás koncepciójának ki nem mondott önkritikájában. »A falusi pap«-ban egy fiatal mérnök, Veronika Graslint alkalmazottja, elbeszéli élményeit a júliusi forradalom idejéből.

Ezt mondja:

— »Már csak a piszkos ing alatt van patriotizmus; ez Franciaország pusztulása. A júliusi forradalom azoknak az önkéntes veresége, akik nevükkel, vagyonukkal, tehetségükkel a felső tízezerhez tartoznak. Az önfeláldozó tömegek legyőzték a gazdag szellemi rétegeket, melyek nem kedvelik az áldozatot.«

Balzac tehát meseszövéésének ezzel a koncepciójával azt a kétségbeesett meggyőződést árulja el, hogy ezek az utópiák ellentmondanak az uralkodó osztályok gazdaságilag szükségszerű ösztöneinek s így nem válhatnak ez osztályok cselekvésének tipikus normájává.

Hogy nem hisz álmai társadalmi valóságában, az ezeknek a regényeknek egész kompozíciójában tükröződik. A nem-tipikus hősök és nem-tipikus életük erősen a központba kerülnek s gyakran elfödik a művek tulajdonképpeni szándékát: a racionálisan művelt nagybirtok áldásainak ábrázolását. S az erről adott rajzok Balzacról szokatlan sietséggel vannak odavetve: az író gyorsan elsiklik a részlet fölött, egyes, nem-tipikus epizódokat ragad ki az egész megvilágítására.

Szóval: Balzac (ebben a két regényében) nem társadalmi proceszust ábrázol, nem a szociális cserehatást nagybirtok, parasztság, földmunkásság között, hanem, csaknem tisztára technológiai leírását adja gazdasági nagy előnyeinek. Ezek az előnyök azonban, ismét Balzac rendez költői praxisával ellentétben, légtüres térben valósulnak meg. A vidéki népet egyáltalán nem ábrázolja. Hallunk az általános nyomorról, mely a kísérlet előtt uralkodott s aztán, a kísérlet kivitele után, hallunk az általános jólétről és a közmegelégedésről. Éppígy: a vállalkozások kereskedelmi sikere is magától értetődő s csak mint kész eredmény áll előttünk.

Balzacnak az az eltérése máskülönbén alkalmazott alkotó-metódusától azt mutatja, mily kevés belső bizalma volt ezekhez az utópiákhoz, noha a művészi alkotásain kívüleső szférákban, élete végéig következetesen megmaradt mellettük.

Csak a »Parasztok«-ban, hosszú előkészület után ábrázolja Balzac az osztályok eleven cserehatását egymásra a vidéki életben. Ebben a regényben, számos típusában valóban ábrázolva van a vidék lakossága s most már nem mint utópiás részletek absztrakt és passzív objektuma, hanem mint a regény cselekvő és szenvedő hőse.

Balzac azzal, hogy alkotóereje tetőfokán a maga legsajátabb alkotómódjával veszi kezébe ezt a problémát, mint költő, megsemmisítő önkritikát gyakorol ama koncepciók felett, melyeket mint gondolkodó és politikus, élete végéig képviselt. Mert ebben a regényében is a nagybirtok védelme Balzac álláspontja. Gróf Montcornet arisztokratikus földbirtoka Balzac szemében évszázados kultúra (Balzac szerint az egyetlen lehetséges kultúra) koncentrációja.

A harc ennek a »kultúralap«-nak a léte vagy nemléte körül, központjában áll a regény cselekményének, mely a nagybirtok teljes vereségével végződik, azzal, hogy kis parasztparcellákra osztják fel. S ez egyik etapja annak a forradalomnak, amely 1789-ben kezdődött és Balzac perspektívája szerint, a kultúra pusztulásával fog végződni.

Ez a perspektíva adja meg az egész regény tragikusan elégikus, pesszimizisztikus alaphangját. Mert Balzac az arisztokrata nagybirtok tragédiáját s azzal együtt a kultúra tragédiáját akarta megírni. Mély melankóliával rajzolja a regény végén, hogy a vén kastélyt lerombolták, hogy a park eltűnt s a régi pompából csak egy kis pavillon maradt meg. Ez az épület »uralkodott« a táj felett, illetve a kisgazdaságok felett, melyek a tájkép helyére léptek. S ez az épület az igazi kastély lerombolása után, kastélyként hatott, olyan nyomorúságosak voltak a köröskörül elszórt házacskák, amik úgy voltak építve, »ahogy már parasztok építeni szoktak«. De a realista Balzac költői becsületessége ebben az elégikus végső akkordban is kifejezésre jut. Arisztokratikus gyűlölettel ezt mondja ugyan: — »a föld olyan volt, mint egy szabó mustralapja« — de hozzáteszi: — »a földet a paraszt foglalta el, mint győző és hódító. Már több mint ezer parcellára volt felosztva és a népesség Conches és Blangy között megháromszorozódott.

Balzac az arisztokrata nagybirtoknak ezt a tragédiáját írói eszközeinek egész gazdaságával ábrázolja. Bár a földéhez parasztságot a legnagyobb politikai gyűlölettel rajzolja, (mint olyan Robespierret, akinek egy feje és húszmillió karja van), mégis, mint realista író nagyszabású és helyesarányú képét adja a küzdő erőknél, a nagybirtok mellett és a nagybirtok ellen fellépő erőknél.

A költői méltányosság programját világosan ki is mondja regényében:

— »Egyébként sem szabad az elbeszélésnek elfelednie, hogy az a hivatása, hogy mindkét oldal felé igazságos legyen; az elbeszélő számára a parasztnak megvan a neveltségesség kicsinyessége; s végül a gazdagnak szenvedélyei vannak, a parasztnak csak szükségletei, a paraszt tehát duplán szegény; s ha romboló tendenciái politikai okokból könyörtelenül elnyomandók is, emberi és isteni jog szerint tiszteletreméltó.«

Balzac művészetének gazdagsága és helyessége abban is megnyilatkozik, hogy az arisztokrata nagybirtok körüli harcot kezdettől fogva nemcsak mint a nagybirtok és a parasztnak közti harcot ábrázolja, hanem három egymás ellen küzdő táborat rajzol: a nagybirtokos és a paraszt mellett föllépnek a falusi és kisvárosi uzsora-kapitalisták is. Mindhárom tábor a legkülönbözőbb típusok képviselik s harcukat gazdasági, ideológiai, állami és egyéb eszközökkel támogatják. Az arisztokrata nagybirtokos, Montcornet, összeköttetései a vidéki prefekturáig, az igazságszolgáltatás felső szférájáig, párizsi minisztériumokig nyúlnak, a Montcornet rendelkezik a fegyveres erő támogatásával is. Ideológiailag az egyház (Brossette abbé) és a royalista újságírás (Blondet) segítik.

Még gazdagabb és változatosabb az uzoratóke ábrázolása.

Látjuk a kulák-uzsorást, aki a parasztnak kis kölcsönökkel nyúzza és élettölgiglan rabba teszi (Rigou) s látjuk a vele szövetséges kisvárosi fakereskedőt, a Montcornet-birtok volt ispánját (Baubertin). E két alak körül Balzac ragyogó fantáziával csoportosítva a vidéki sógorság-komagság korrupcióját.

Gaubertinnek és Rigounak az egész alsó közigazgatás az egész vidéki pénzügyi világ a zsebükben van. Fiaik, lányaik, rokonaik okos kiházásítása, híveik helyes finanszírozása révén az összeköttetések hálózatát hozzák létre, mely nemcsak a hatóságoknál tud mindent keresztül vinni, hanem a vidék egész piaca felett is úr.

Montcornet például nem tudja az erdeiből kitermelt fát eladni, ha ezt a klikket ki akarja kerülni; ennek a társaságnak olyan a hatalma, hogy amikor Montcornet elkergeti jószágigazgatóját, Gaubertint, mert sikkasztott, ez a kompánia becsempész hozzá saját klikkjéből egy másik direktort, aki Gaubertin-Rigou-ék spiclije. Ennek a bandának az anyagi alapja az, hogy kifosztják a parasztnak jelzőlkölcsönökkel, a piac feletti uralmukkal, kicsi uzsorapénzekkel és apró szivességekkel a közigazgatás terén (pl. megszabadítják a katonai szolgálatól stb.).

Hatalmuk oly nagy, hogy Gaubertin-Rigouék füttyölnek Montcornet távoli összeköttetéseire. — »Ami az igazságügyminisztert illeti — mondja Rigou —, az igazságügyminiszter gyakran változik; mi ellenben mindig itt leszünk.« A két egymás ellen küzdő kizsákmányoló-klikk közül tehát az aktuális harctéren a vidéki uzsorásbanda a hatalmasabb. Balzacot mélységesen felháborítja ez a tény, de a valóságos erőviszonylat mégis a legnagyobb realizmussal ábrázolja, a reális hatalmi viszonyokat és a hatalmi harcokat a valósághoz híven rajzolja.

A harmadik tábor, a parasztság, mind a két csoport ellen küzd. Balzac, a politikus, arról ábrándozik, hogy szövetség jöjjön létre nagybirtok és parasztság között az uzoratóke ellen. Mégis kénytelen konkrétan és nagy realitással erővel azt ábrázolni, hogyan kell a parasztnak az uzoratókéval szövetkezniök, bármennyire gyűlölik is, a nagybirtok ellen. A parasztnak harca a feudális kizsákmányolás maradékai ellen, egy-egy darab földért, a saját parcelláért, az uzoratóke függelékeivé, kiszolgálóivá teszi őket. A haldokló arisztokrata nagybirtok tragédiája a parasztnak parcella tragédiájába csap át: a parasztnak, aki a feudális kizsákmányolás alól felszabadult, a kapitalista kizsákmányolás martalékává lesz.

Ez a háromszög, melyben mindegyik partner a másik kettő ellen küzd: ez az alapja a balzaci kompozíciónak.

S éppen az teszi a kompozíciót olyan gazdaggá és változatossá, hogy mind a három oldalról elkerülhetetlen ez a kettős harc, amelynek egyik fele — aszerint, hogy a különböző rétegeknél melyik érdek dominál — erősebben domborodik ki. A cselekmény ide-oda vándorol a nemesi kastély és a paraszti kocsmák között, a kulák-lakás és kisvárosi kávéház között, de éppen a színhely és a szereplő személyek e nyugtalan mozgása adja meg a lehetőséget Balzacnak arra, hogy a francia falu osztályharcának alaptényezői tükröztesse.

Balzac személyesen a nemesség oldalán áll, de mint művész valamennyi partner teljes erejét ábrázolja. Azzal, hogy minden elágazásban megmutatja, hogyan függnek a parasztlakók a Rigou-Gaubertinek komédiájától, azzal, hogy ezt az uzsoratókét, mint a nemesség halálos ellenségét, szíve egész gyűlöletével rajzolja, azzal: a hamis forrásból eredő, politikailag hamisan megokolt gyűlölet költőileg a negyvenes évek parcellás-paraszti tragédiájának a centrumába talál.

Balzac úgy volt, hogy mindezt a bajt a 1789-es forradalom okozta, a nagybirtok parcellázását is, a tőke felburjánzását is. A tőkét Balzac, az akkori francia viszonyok alapján némi joggal, többnyire uzsora-tőkének nézi. Balzacnál a francia társadalom történetének központi problémája az, hogyan származott a polgári vagyon a forradalom viharaiban a nemzeti javak kisajátításából, az elértéktelenedett pénzzel való spekulációból, az árúhiány, az éhség kiuzsorázásából, csalárd hadiszállítástól stb. Gondoljunk Goriót, vagy Rouget, vagy Nucingen vagyonának keletkezésére.

Ennek a regénynek a központi alakjai, Rigou, a kulák-uzsora, éppen mint Gaubertin, a kisvárosi kereskedő, nagy vagyonukat azzal szerezték, hogy a forradalom és Napóleon idején kihasználták a kínálkozó alkalmat. Különösen a Gaubertin-vagyon keletkezésénél nagy finomsággal ábrázolja Balzac, hogyan nő át a nemesi földbirtokos gyakorolta ödivatú család a kapitalista jószágigazgató kezébe a csaló és uzsorázó spekuláció új formáiban, hogyan válik a nemességet kiszolgáló csaló és talpnyaló alkalmazottból önálló és a nemességet legyőző spekuláns.

Balzac keserű iróniával, de éppen azért annál élethűbben írja le ennek az új vagyonnak a korrupcióját és ál-kultúráját. De egyszerűsége az igazsághoz híven látja azokat a reális és gazdasági mozzanatokat is, melyek elkerülhetetlenné teszik a polgári csoport győzelmét a Montcornet-csoport felett.

Mint Balzacnál mindig: itt is nemcsak a nemesség veresége, hanem a vereség elkerülhetetlen volta is ábrázolva van. A harc akörül folyik, hogy Montcornet meg tudja-e tartani földbirtokát, vagy a Gaubertin-Rigou-féle parcellázási spekuláció sikerül? Utóbbinak azért kell győznie, mert az arisztokrácia csak arra törekszik, hogy járadékát megtartsa, fokozza, nyugodtan élvezhesse, míg ellenben a burzsoázia viharos tőke-akkumulációt visz végbe. Persze: ennek az akkumulációnak a parasztlakók kiuzsorázása az alapja. A már meglévő paraszti parcellák eladósodása (Rigou százötvenezer frankot fektetett ilyen jelzáloghitelekbe), a Montcornet-birtokból alakítandó parcellák kizsákmányolására irányuló spekuláció, a kis parcellák árának elkerülhetetlen uzsora-ára — mindez a Rigou-Gaubertinek társaságának.

A parasztlakók tehát két tűz között állnak. A politikus Balzac szívesen tüntetné fel ezt a harcot úgy, mintha a parasztlakókat a Gaubertin-Rigou-csoport demagógiája és intrikája csábítaná el, mintha a parasztlakó »rossz

elemei» (Tonsard, Fourchin), heccelnék fel a parasztokat. De valójában a regény azt mutatja, hogy a parasztok szükségképpen függenek a kuláki és kiszárosi uzsora-tőkéktől, azt mutatja, hogy a parasztok gyűlölik ugyan az uzsorásokat, de a gazdasági szükség arra viszi őket, hogy az uzsorások üzleteit elősegítsék, Balzac leír például egy parasztot, aki Rigou segítségével parcellát szerzett:

»Courtecuisse, mikor kis birtokát megvette, azzal hengegett, hogy burzsoává akar »emelkedni«. És most a felesége trágyát hordott! Az asszony az urával együtt hajnal előtt kelt, fölásták a dúsán megtrágyázott kertet s néhány jó gyümölcsstermést értek el, de mégis csak a kamatját tudták megfizetni a vételár-maradéknak, amivel Rigounak még tartoztak. . . . A derék ember a Rigoutól megvett három holdat fölszántotta, megtrágyázta, a ház melletti kert már jóvedelmet is hozott, de tulajdonosának mégis az árveréstől kellett félnie. . . . Ez a gyöttrő gond a kis gömbölyű embert, akinek azelőtt nevető arca volt, komorrá és tupává tette, úgyhogy inkább olyan volt, mint egy beteg ember, akit méreg vagy állandó szenvedés emészt.«

A paraszt függésbe kerül az uzsorástól s ez a függés, melynek gazdasági alapja éppen a parcella »önállósága«, a földetlen paraszt ama vágya, hogy belőle »burzsoá« váljon, ez a függés abban is megnyilatkozik, hogy a paraszt kénytelen ingyen munkákat végezni az uzsorás számára. Balzac ezen a ponton, mint Marx mondja, »találósan ábrázolja, hogy a kisparaszt, uzsorásának jóakarátát megnyerendő, mindenféle ingyenmunkákat végez neki, mert hiszen a saját munkája készpénzbe nem kerül neki. Az uzsorás pedig így két legyet üt egy csapásra. A munkabért megspórolja és a parasztot, akit az idegen föld megmunkálása elvon a saját földjén teljesítendő munkától, tovább viszi a tönk útján, egyre beljebb az uzsorapók hálójába.

Természetes, hogy ezen az alapon a paraszt mélységesen meggyűlöli kifosztóját. De ez a gyűlölet tehetetlen, nemcsak a gazdasági függés miatt, hanem a paraszt földéhsége miatt is a fojtogató nagybirtok közvetlenül rája nehezedő kizsákmányolása miatt is. S ezért a paraszt hiába gyűlöli a kulák-uzsorást, mégis kiszolgálójává és szövetségesévé válik a nagybirtok ellen. Balzac erről a témáról a következő érdekes beszélgetést írja le:

»Igazán azt hiszed, hogy a te szép szemed kedvéért parcellázzák és adják el a Montcornet-birtokot?« — felelte Fourchon. — »Hogyan? Harminc éve szívja már az öreg Rigou a csontokból a velőt s még most sem értitek, hogy a burzsoák rosszabbak lesznek, mint a nagyurak voltak. . . . A paraszt mindig paraszt marad! Nem látod (de te nem is konyítasz a politikához!), hogy a kormány csak azért vetett olyan nagy adót a borra, hogy újra elvegye tőlünk a kis pénzecskénket és beleragasszon bennünket a nyomorúságunkba? Burzsoá és kormány: egy az. Mi lenne belőlük, ha valamennyien gazdagok volnánk? Maguk művelnék meg a földet? Maguk vágnák le a gabonát? Szükségük van arra, hogy szegények is legyenek.«

— »És mégis együtt kell vadászni velük — mondta Tonsard —, mert a nagybirtokot széjjel akarják zúzni. A Rigou-k ellen majd később támadunk!«

S az adott francia osztályviszonyok között Tonsardnak igaza van s az ő véleményének kell a valóságban érvényesülnie.

Vannak persze olyan parasztok is, akik forradalomra gondolnak; arra, hogy az 1793-as forradalom földosztását majd megismétlik és radikálisan keresztülviszik. Tonsard fia ilyen forradalmi nézeteket nyilvánít.

— »Én azt mondom, hogy a burzsoá kezére dolgoztok. Ha a Montcornet-birtok embereire rá akartok ijeszteni, hogy ezzel jogaitokhoz jus-

satok — hát jó! De ha elkergetjük őket s arra kényszerítjük, hogy a birtokot eladják, ez a saját érdekeink ellen van. Ha arra törekesztek, hogy a nagybirtokokat felosszák, akkor honnan lesznek nemzeti javak, amiket majd a legközelebbi forradalom alkalmával meg lehet venni? ... Akkor majd egy kanál káposztáért megkaphatnátok a birtokot, ahogy Rigou a birtokait szerezte, de ha most a burzsoázia torkába vetitek, akkor a birtokok, mikor majd a burzsoák újra kiköpik őket, igen soványak és drágák lesznek. Éppenúgy nekik fogtok dolgozni, ahogy most a többiek Rigou-nak dolgoznak.»

Ezeknek a parasztnak az a tragikumuk, hogy az 1789-es forradalmi burzsoáziából a Rigou-Gaubertin-nemzedék nőtt ki, s a francia proletariátus még nem volt annyira kifejlődve, hogy a paraszttal együtt forradalmat csinálhatott volna. A lázadó parasztnak ez a társadalmi elszigeteltsége szektás zavarosságában, látszólag radikális taktikájában nyilatkozik meg.

A gazdasági erők reális mozgása a parasztot ebben az időben arra kényszeríti, hogy — fogcsikorgatva és gyűlölettel szikrázva — Rigou-k gesztenyéjét kaparja ki a tűzből. Ennek a gazdasági helyzetnek a legkülönbözőbb politikai következményei Rigout, »akit a parasztok uzsorautáletei miatt elátkoztak, politikai és pénzügyi érdekeik képviselőjévé teszik ... Rigou számára, éppúgy, mint bizonyos párizsi bankárok számára, a politika a népszerűség bíborával szegénytelen csalásokat leplezett«. Rigou a parasztok földhözragas gazdasági és politikai reprezentánsa, »ám-bár napnyugta után nem mert volna a földekre kimenni, attól való félelmében, hogy csapdába esik, vagy halálos baleset éri.«

De a tragédia mindig két szükségszerűség kereszteződése és a parasztok szemében a Rigou-k adta parcella, ha még olyan rémesen meg is van terhelve, több mint semilyen parcella és csak napszámos-munka a Montcornet-birtokon.

Ahogy Balzac elhitette magával, hogy a parasztnak csak »föl vannak heccelve« a nagy birtok ellen, éppúgy megpróbálta elhíttetni magával, hogy a nagybirtok és a parasztság között igenis lehetséges a patriarchális »jótékonyági« viszony. Hogy az első esetben mi a valóság, azt már bemutattuk a balzaci regény-alakok révén.

A második illúziót éppoly kegyetlenül tépi szét.

Megemlíti ugyan egy alkalommal, hogy különösen Montcornet grófné a környék »jótevője«, de — ami Balzacnál mindig rossz lelkiismeretre vall és arra, hogy nem hiszi a saját állítását — egyáltalán nem konkretizálja, hogy miből áll ez a jótékonyág. S egy Brossette abbéval folytatott beszélgetésben, mikor az abbé a grófnét figyelmezteti a gazdagok, szegények iránti kötelességeire, a »grófné a gazdagok fatális »majd meglátjuk«-jával felelt, amiben elég ígéret van ahhoz, hogy a gazdag kitérhesse az erszénye ellen föllépő igények ellen s ami lehetségessé teszi, hogy később bármely szerencsétlenség előtt összefont karral állhasson, azt hozván fel ürügyül, hogy a szerencsétlenség már megtörtént.«

Ez a Brossette abbé, éppenúgy, mint Balzac utópiás regényeinek papjai, Lammenais-szerű »szociális kereszténységet« képvisel. Azzal a különbséggel, hogy Balzac itt nemcsak prédikál, hanem művészileg alkot is, úgyhogy ennek az ideológiának a reménytelenségét az abbé is érzi.

— »Balzacár lakomája örök szimboluma lesz egy kasztnak, egy oligarchiának, egy uralomnak ... — mondotta magában, mikor tíz lépéssel odébb volt. — Ha az a te szent akaratom, Uram, hogy a szegényeket, mint egy zuhogó áradatot nekieressz a társadalmi rend megváltoztatására, akkor megérttem, miért verted meg vaksággal a gazdagokat.«

Hogy a földbirtokosok »jótettei« valójában milyenek, azt Balzac néhány konkrét példával mutatja meg. A birtok korábbi tulajdonosa, egy híres színész az ancien régime aranykorából, melyet Balzac annyira dicsér, egy alkalommal teljesítette egy paraszt kérését:

»A derék kisasszony, aki már megszokta azt, hogy másokat boldoggá tegyen, egy hold szőlőt ajándékozott neki, száz napi munka ellenében.«

S Balzac, a politikus, még hozzáteszi:

»Ezt a gyöngédséget nem méltatták eléggé.«

De azt is ábrázolja, hogyan gondolkodik a »megajándékozott« paraszt erről a gyöngédségről:

»Fene megette. Megvettem és megfizettem. Ajándékoz-e a burzsoá valaha is valamit minekünk? Száznapi munka: hát az semmi? Nekem magamnak háromszáz frankomba kerül s amellet a szőlő is gyatra.«

És Balzac így foglalja össze a beszélgetést:

»Ez az álláspont megfelelt az általános vélekedésnek.«

De Montcornet nem közönséges régi-divatú arisztokrata. Mint tábornok szolgált Napóleon alatt s résztvett Európa általános kifosztásában, amit a császári sereg végbevitt. Ért tehát a paraszt kipréseléséhez. Balzac kiemeli ezt a vonását, mikor elbeszéli Montcornet konfliktusát Gaubertinnel, amely a csaló jószágigazgató kidobásával végződik.

»A császár érett megfontolás után megengedte, hogy Montcornet Pomerániában ugyanaz legyen, ami Gaubertin a Montcornet-birtokon volt. A tábornok tehát értett az összes hadiszállítási üzletekhez.

S Balzac nemcsak itt mutatja milyen mély — és kapitalista — közösség van Gaubertin és Montcornet között, nemcsak azt ábrázolja, hogy Gaubertin és Montcornet csak két frakciója ugyanannak a tőkének, hogy harcuk csak a parasztból kipréselt értéktöbblet felosztásáért vívott harc, hanem megmutatja a Montcornet-birtok kapitalista kezelését is. (Különösen mély ironiája a nagy realistának, hogy ezeket a kapitalista kizsákmányolási intézkedéseket Brossette abbé abszolút helyesli.)

Montcornet harcáról van szó a »szegények szokásjoga« ellen, a szegények rőzszeszedő joga ellen az erdők, tallózási joga ellen a gabonaföldön. E szokások megszüntetése elmaradhatatlan kísérője a nagybirtok kapitalizálásának. Néhány évvel a Balzac-regény megjelenése előtt az ifjú Marx a »Rheinische Zeitung« hasábjain elkezdett harcot folytatni a rajnai Landtag fatolvajokról szóló törvényjavaslata ellen, mely szintén ezt a régi szokásjogot akarta megszüntetni.

Balzac ebben a kérdésben határozottan Montcornet pártján áll. Hogy Montcornet álláspontját védelmezze, olyan eseteket ragad ki, amelyekben rőzszeszedők eleven fákat vágtak ki, vagy szándékosan megsértettek. De világos, hogy a harc nem a régi jogokkal való visszaélés, hanem maguk a régi jogok ellen ment. Montcornet elrendeli, hogy csak olyan parasztlakosok tallózhatnak, akiknek szegénységi bizonyítványt ad a hatóság, s minden intézkedést megtesz arra, hogy a talló minél soványabb legyen. Ez azt mutatja, hogy Montcornet, aki Pomerániában praxisra tett szert, végelni akar ezekkel a feudális maradványokkal. A Montcornet-birtok parasztjai olyan helyzetben vannak, mely »a primitív társadalmi alakulatok egész durvaságát a civilizált országok minden kínjával és nyomorúságával köti össze«. (Marx.)

Kétségbeesésbe hajszolják őket s ennek a kétségbeesésnek terrorista kirobbanásokra kell vinniök, melyek aztán a Rigou-féle parcellázó spekulációt győzelmekre segítik.

Ezzel Balzac művészi képét adta a paraszti parcella tragédiájának. Művészileg ábrázolta azt, amit Marx a »Brumaire tizennyolcadiká«-ban elméletileg, mint a forradalom utáni parcella fejlődésének lényegét definiálta.

»De a 19. század folyamán a feudálisok helyébe a városi uzsorás lépett, a föld hűbéri kötelezettségei helyébe a jelzáloghitel, az arisztokrata földbirtok helyébe a polgári tőke.«

S Engels később konkretizálja a parasztságnak ezt az általános tragikus helyzetét a kapitalista társadalmi rend kivívása és fejlődése körül. Ezt mondja:

»A városok polgársága indította meg és a vidéki kerületek középparasztsága (yeomanry) vívta ki a győzelmet. Elég különös: mind a három nagy polgári forradalomban a parasztok adják a hadsereget, amely küzd s éppen a parasztság az az osztály, amelyet a győzelem kivívása után, a győzelem gazdasági következményei a legbiztosabban tönkretesznek. Száz évvel Cromwell után Anglia középparasztsága, a yeomanry, csaknem egészen eltűnt.«

Természetes, hogy Balzacnak, az arisztokratikus royalistának, nem lehetett helyes fogalma erről a folyamatról. De néhány alakjában felbuzog az a homályos, zavaros érzés, amelyben ugyanez a tényállás, a parasztságnak ugyanez a fejlődés-menete tükröződik.

Az öreg Fourchon ezt mondja:

— »Láttam a régi időt és látom most az újat... A cégér ugyan más, ez igaz, de a bor ugyanaz. A ma csak az öccse a tegnapnak, ezt megírhatja a lapjában. (Mert az újságíró Blondet-vel beszél. I. Gy.) Csakugyan szabadok lettünk-e? Még most is ugyanahhoz a faluhoz tartoznak és még most is úr van felettük: a munka... A kapát, az egyetlen vagyonunkat, még most sem tehetjük le. Hogy az úr viszi-e el a mi csekély javaink nagyrészét, vagy az adó, az mindegy: arcunk verejtékében telik le életünk.«

Már láttuk Balzac idealizált tory-utópiáját, amelynek segítségével elkerülhetőnek véli a francia forradalom kárhozatos következményeit. Mint az 1789—1848 közti idők francia társadalmának művészi ábrázolója sokkal mélyebben lát. Ismételten megmutatja nemcsak a francia forradalom elkerülhetetlenségét, hanem azt is, hogy a fejlődés alapján Franciaország általános kapitalizálódása szintén elkerülhetetlen. Így például ebben a regényben Brossette abbé ezt mondja:

— »Történeti szempontból a parasztok ma is ott állnak, ahol a parasztlázadás (jacquerie) után álltak s vereségük belevésődött agyukba. Magára a tényre már nem emlékeznek, de ösztönös érzéssé lett bennük. Ez az érzés benne lappang a parasztok vérében, mintahogy a fölény azelőtt benne volt a nemesek vérében. Az 1789-es forradalom a legyőzöttek bosszúja volt. A parasztok birtokukba vették a földet, amit tizenkét századon át megtiltott a hűbéri törvény. Ezért szeretik olyan szenvedéllyel a földet, amit úgy osztanak el maguk közt, hogy minden csikját újra megfelezik...«

S Balzac meglehetősen világosan látja, hogy Napóleon népszerűsége a paraszttömegeknél azért nem csökken, sőt növekedik még az ő idejében is, mert Napóleon volt a francia forradalom földosztásának végrehajtója és garantálója.

Brossette abbé erről így elmélkedik:

— »A nép szemében Napóleon, aki millió katonáján keresztül mindig összefüggöt a néppel, még ma is az a király, aki a forradalom öléből

támadt, az az ember, aki a nép számára a nemzeti javak birtokát biztosította. Napóleont ez az érzés kente fel...»

S a »Falusi orvos« egyetlen tényleg elevenen ábrázolt jelenete talán az, amelyben Balzac megmutatja, hogy parasztok, akik valamikor Napóleon katonái voltak, mennyire össze vannak növe volt vezérükkel. Mert Napóleon politikai eszméi, melyeket a második császárság később olyan nyomorúságosan paródiázott, »a fejletlen, szüzi parcella eszméi voltak.« (Marx.)

De Balzac, ha a történetet, mint művész ábrázolja, tovább jut a napóleoni periódus megértésénél. Bár a francia forradalom ellen royalista ellenszenvet érez, mindig látja azt az emberi és morális fellendülést, amit ez a forradalom a francia társadalomnak adott. Már »Chouánok« című ifjúkori művében feltűnő, milyen egyszerű emberi nagysággal és egyszerű heroizmussal ruházta fel Balzac regénye köztársasági katonáit és tisztjeit. S ezután sincs Balzacnak egyetlen regénye sem, amelyben a morális tisztesség és szilárdság mintaképei ne a republikánusok lennének. (Gondoljunk Pilleraultra a »César Birotteau« c. regényben.)

A legmagasabb nívót a becsületes, hősi republikánus ábrázolásában Balzac Michel Chrestien alakjával éri el, a Saint-Merry kolostor egyik elesett hőseivel. S jellemző, hogy Balzacnak éppen erről az alakjáról volt az a véleménye, hogy hiányos, hogy a nagy mintaképnek nem felel meg. Stendhal »Pármái Certosa«-járól írt kritikájában Balzac Palla Ferrante, a forradalmi republikánus alakját dicséri rendkívül meleg szavakkal s kiemeli, hogy Stendhal ugyanazt a típust akarta megrajzolni, amit ő Michel Chrestienben. De Stendhal túltett rajta az alak nagyságának ábrázolásában.

»A Parasztok-ban szintén felmerül ez a típus, az öreg Niseron képében, aki becsületes, tántoríthatatlan harcosa a forradalomnak, nemcsak nem gazdagodott meg, hanem még azokról az előnyökről is stoikusan lemondott, amelyek megillették és most tisztas, bátran elviselt szegénységben tengődik. Ezzel Balzac, persze, azt is ábrázolja, hogy a kapitalista fejlődésű Franciaországban a jakobinus tradíció kilátástalan: Niseron gyűlöli a gazdagokat s ezért a parasztok magukénak érzik, de Napóleon egyszerűs mind az egyre jobban kibontakozó kapitalizmust is kíméletlen profithajzását is gyűlöli, anélkül, hogy kivezető utat látna a kétségbejött helyzetből.

Érdekes megfigyelni, milyen mélyen és helyesen látja Balzac Franciaország kapitalista fejlődésének emberi következményeit, lényeges tendenciáiban, a legfinomabb árnyalatokig. S ezen nem változtat politikailag teljesen fonák, reakciós álláspontja ezekkel a fejlődéses tendenciákkal szemben. A jakobinus köztársaság a későbbi idők összes változataiban helyesen ábrázolja, anélkül, hogy látná, mint függ össze ez (a jakobinizmus valamennyi antik ideáljával egyetemben) a szabad parcellával. Marx a parcellabirtokról szóló gazdasági analizésében megállapítja, hogy az »a klasszikus ókor legjobb ideiben a társadalom gazdasági alapja« volt, tehát azoké az időké, amely Rousseau és a jakobinusok előtt ideológiai mintaképpül lebegtek.

Marx, persze, világosan látja a különbséget az antik poliszdemokrácia és felújításának jakobinus álma, a jakobinusok heroikus öncsalása között. S az 1848-as francia forradalomról szóló történeti műveiben és később a »Töké«-ben ragyogó sokoldalúsággal elemzi valamennyi okot, mely a kapitalizmuson belül a kisbirtokot uzsora- és adórabságba taszítja, »mely a parasztot arra kényszeríti, hogy kereskedő és iparos legyen, de ama feltételek nélkül, melyek lehetségessé tennék, hogy termé-

két, mint árut hozza létre... A kapitalista termelési mód hátrányai, a termelő függése terméke pénz-árától, itt összeesnek azokkal a hátrányokkal, melyek a kapitalista termelés tökéletlen fejlődéséből folynak.« S ezen az alapon Marx megmutatja, hogy a paraszt helyzete a 19. század első felének forradalmi fejlődésében szükségképpen ellentmondásos; megmutatja, hogyan származott a parasztság kétségbeeséséből s azokból az illúziókból, amelyeket ez a helyzet támasztott, III. Napóleon uralmának társadalmi alapja.

Balzac nem látja a gazdaság objektív fejlődésének ezt a dialektikáját. Mint az arisztokrata nagybirtok legitimista dicsőítője nem is láthatja. De mint a francia társadalom történéseinek könyörtelen megfigyelője sokat lát azokból a társadalmi mozgásokból és fejlődési tendenciákból, melyeket a kisbirtok gazdasági dialektikája létrehoz. Balzac nagysága éppen abban áll, hogy — noha politikailag és világnézetileg elfogult — megvesztegethetetlen szemmel látja azokat az ellentmondásokat, amelyek megnyilatkoznak, megfigyeli és ábrázolja őket. Balzac ezekben az ellentmondásokban persze világpusztulást lát, a kultúra és civilizáció elpusztulását. De mégis látja és mégis ábrázolja az ellentmondásokat és ezek alapján messze a jövőbe pillant. A kisbirtok, tragédiáját úgy szólván akarata ellenére ábrázolta, egyszerűs mind megmutatta, eleven emberekben ábrázolta, azt a társadalmi alapot is, amely az 1848-as jakobinus karikatúrát, a napóleoni idők karikatúráját, a második császárságot eredményezte.

A világpusztulás, a kultúra elpusztulásának víziója mindig idealista módon felfújt formája az osztálypusztulás előérzetének. Balzac állandóan a francia arisztokrácia pusztulásának elégiáját zengi. Ebben a regényében is. Ez az elégius forma határozza meg a regény kompozícióját. A regény azzal kezdődik, hogy Blondet tollából eredő leírását adja a Montcornet-kastély művészi tökéletességének. S végződik azzal, hogy melankóliás képét nyújtja ennek a parcellázás-elsöpörte szépségnek. De a regény végének melankóliája még mélyebb. Blondet, a royalista publicista, aki regény elején, mint Montcornet grófnő kedvese, a kastély vendége (a grófné, férjével ellentétben ósrégi arisztokrata család tagja), teljes hajótörést szenved, anyagilag és erkölcsileg tönkremegy, öngyilkosság előtt áll s csak Montcornet tábornok halála menti meg, mert elveheti az özvegyet.

Blondet összeomlását külön ki kell emelnünk, mert az »Emberi Komédiában« Blondet, mint Balzac véleményeinek képviselője, rendkívül nagy és pozitív szerepet játszik; annál pozitívebb csak Balzac költőj önarcképe (Daniel d'Arthéz). Hogy Balzac Blondet-t zátonyra juttatja, az nála, aki olyan gondosan komponál, mélységes jele annak, milyen reménytelennek tartja a royalista legitimizmust. S ismét csak igen jellemző Balzacra, milyen könyörtelen igazságossággal látja és ábrázolja nemcsak a pusztulás formáinak nyomorúságos voltát is. Míg a republikánus Michel Chrestien, mint hős esik el a barrikádon, addig Blondet — a járadék-kapitalista parazita életébe menekül, amit csak egy protekció révén kapott prefektusi állást lát el külső disszél. S ez a parazitaság jut ironikus kifejezésre a regény zárószavaiban. Blondet, mikor a parcellákat látja, melyek az eltűnt kastély helyét elfoglalják, néhány royalista gondolatnak ad kifejezést Rousseauval szemben, a királyság sorsáról.

— »Szeretsz, velem vagy... én a jelent nagyon szépnek találom és a távol jövővel nem törődöm — felelte felesége.

— Akkor hát éljen a jelen, te melletted! — kiáltott a szerelmes Blondet — és a jövőt vigye el az ördög!«

Balzac művészetének nagysága Marx szerint »a reális viszonyok mély felfogásán« alapszik a francia kapitalizmus fejlődési körülményeinek mély felfogásán. Megmutattuk, milyen kitűnően ábrázolta Balzac éppen azt, ami a három tábor speciális tulajdonsága s milyen mélyen behatolt az 1789-es forradalom létrehozta francia osztály fejlődés leglényegébe. De ennek a megállapítása nem volna elegendő, ha nem vennők tekintetbe az osztályfejlődés dialektikájának másik oldalát is: a fejlődés egységét a francia forradalom óta, jobban mondva a francia polgári osztály keletkezése óta, a harc kezdete óta hűbérurak és abszolút királyság között. Az »Emberi Komédia« nagyszabású koncepciójának e fejlődése egységének mély felfogása az alapja. Forradalom, Napóleon, restauráció, júliusi királyság — Balzac szemében csak állomásai e nagy, egységes ellentmondásos folyamatnak. Franciaország kapitalizációs folyamatának, melyben az elragadó és az undok elválaszthatatlanul keveredik.

Balzac világnézeti és politikai kiindulópontja, a nemesség pusztulása, csak egy mozzanata ennek az össz folyamatnak.

S bármennyire elfogult is Balzac a nemességgel szemben, tisztán látja, hogy pusztulása elkerülhetetlen s látja a nemesség belső romlását is ebben a pusztulási folyamatban. A pusztulás előzményeit Balzac egyes külön tanulmányokban figyelmezteti meg. Helyesen látja a nemesség hanyatlásának társadalmi alapját abban, hogy a feudális nemesség udvari nemességé, parazita réteggé változott, amelynek egyre kevesebb a szociális feladata. A francia forradalom és a kapitalizmus, melyet a forradalom béklyóitól megszabadított, csak végső pontjai ennek a fejlődésnek. A nemesség intelligens képviselői maguk is látják, hogy ez a pusztulás feltartóztathatatlan. Így Balzac »Régiségbolt« című regénye végén a cinikus és romlott Maufrigneuse hercegnő ezt mondja a régi nemesi felfogás embereinek:

— »Meg vagytok valamennyien tébolyodva? Ma is úgy akartok élni, mint a 15. században, mikor most már a 19-ikben vagyunk! Gyerekek, ma már nincs nemesség, csak arisztokrácia van.«

A kapitalista fejlődés történeti egységének mozzanatát Balzac, a francia társadalom összes osztályainak ábrázolásában feltűnteti. Éppúgy, ahogy a forradalomelőtti idő és a restauráció s a júliusi királyság növekvő kapitalizmusában látja a specifikus különbséget e kereskedő és a manufakturista között, (Ragon, Bireautteau, Popinot, Crével stb. típusa), úgy látja ezt a francia társadalom minden osztályánál. Mindenütt feltárja a kapitalizmus mechanikájának uralmát, a kapitalizmus »szellemi állatvilágát« (Hegel), a kapitalizmus alaptörvényét: ember megesi az embert. Balzac ebben éppen olyan cinikus, mint Ricardó, de nála is »cinizmus magában a dologban van és nem a szavakban, melyek a dolgot kifejezik.« (Marx).

A kapitalista fejlődési folyamatnak ezzel az egységes felfogásával Balzac fölfedi a történeti fejlődés nagy társadalmi erőit, gazdasági alapjait.

De sohasem teszi ezt közvetlenül.

A társadalmi erők Balzacnál sohasem lépnek fel, mint romantikus és fantasztikus szörnyetegek, mint emberfeletti szimbólumok, ahogy később Zolánál. Ellenkezőleg, Balzac minden társadalmi berendezkedést a személyi érdekharcol, személyek tárgyi ellentétei, intrikák szövevényévé old fel. A jogszolgáltatást, a bíróságot például sohasem ábrázolja a társadalom felett álló, attól független intézménynek. Csak a regények apró figurái képzelik el ilyenek a bíróságot. A Balzac-ábrázolta bíróság mindig egyes bírákból áll, akiknek társadalmi származását, karrier-kilátásait

az író a legpontosabban ábrázolja. A jelszolgálatás minden tagja az élet tényleges érdekharcaiba van bonyolódva, amely körül a pörök forognak s a bíróság minden tagjának állásfoglalása attól függ, hogy a bíró maga milyen helyet foglal el az érdekharc e szövevényében. (Gondoljunk a bírósági intrikákra a »Kurtizánok fénykora és nyomora« vagy a »Régiségbolt« című regényben.)

Ezen az alapon működnek Balzacnál a nagy társadalmi erők. E harcok minden egyes résztvevője egyéni érdekeitől elválaszthatatlanul, bizonyos osztály képviselője. Az illetőnek kizárólag személyes érdekeiben jut kifejezésre a szociális alap, az osztályalap. Az író tehát éppen azzal, hogy a társadalmi intézményeket megfosztja látszólagos objektívításukat és minthogyha személyes vonatkozásokká oldaná fel őket, éppen ezzel juttatja kifejezésre azt, ami bennük valóban objektív, ami csakugyan társadalmi szükségszerűség: azt a funkciójukat, hogy hordozói és keresztülvivői az osztályérdekeknek. A balzaci realizmus lényege az, hogy a társadalmi létet, mind a társadalmi tudat alapját ábrázolja, éppen azokban az ellentmondásokban és rajtuk keresztül, melyeknek társadalmi lét és tudat között minden osztálynál meg kell nyilatkoznia. Ezért mondja Balzac a »Parasztok«-ban joggal:

»Mondd meg mid van s én megmondom, hogy gondolkodol.«

Ez a mély realizmus szabja meg Balzac alkotómetódusát.

Itt csak egynehány fópontot emelhetünk ki.

Mindenekelőtt: Balzac mindig túlmegy a kicsinyes, a fotografáló naturalizmuson. A lényeges kérdésekben mindig mélységesen igaz. Vagyis sohasem mondat, gondolat, érzetet vagy tettet valamit alakjaival, ami ne következne az alak társadalmi létéből, ami pontosan meg ne egyezne az alak társadalmi létével, annak úgy elvont, mint egyéni meghatározóival. De amikor a tartalmilag helyes gondolkodást vagy érzést ábrázolja, sohasem megy bele abba, hogy azt olyan korlátok közé szorítsa, melyek nem mennek túl egy bizonyos osztály embereinek átlag-kifejezési képességén. A társadalmilag helyesen és mélyen megfogott tartalom kifejezése mindig a legvilágosabb, legkielevezettebb (a naturalisták számára tehát lehetetlen) kifejezést keresi és találja is meg.

Elemzésünk során már láttuk e kifejezési mód néhány példáját. Alljon itt még néhány dialógtörödéket, a paraszti Fourchon és Brossette abbé között, mint a balzaci kifejezőmód példája. Az abbé megkérdi Fourchont, istenfélelemben neveli-e unokáját?

— »Ó nem, tisztelendő úr — feleli Fourchon — ó nem, nem mondom neki, hogy istentől féljen, hanem, hogy az emberektől... Azt mondom neki: Mouche, óvakodj a börtöntől. Onnan az akasztófa alá visz az út. Ne lopj, várd meg, míg ajándékba adják. A lopás gyilkosságra vezet s a gyilkosság fölveri az emberi igazságtévést. Az igazságtévést beretvájától óvakodni kell, mert ez a beretva védi a gazdagok álmát a szegények álmatlanságától. Tanulj olvasni. Ha tanultál valamit, akkor módját teláld a pénzszerzésnek, anélkül, hogy a törvénybe ütköznél, ahogy Gaubertin úr is csinálja... Az olyan ember, aki a gazdagokkal tart, ott mindig föl-szedhet valamit. Ezt nevezem én bölcs és szelid nevelésnek. Ezért nem is követ el a kölyök semmit a törvény ellen... Derék, ember lesz belőle s valamikor gondoskodni fog rólam.«

Világos, hogy egy öreg francia paraszt 1844-ben nem mondta volna ezeket a mondatokat. S mégis: az egész alak s minden, amit Balzac a szájába ad, abszolút élethű és pedig éppen azért, hogy túlmegy a hétköznapi élethűség korlátain. Mert Balzac nem tesz egyebet, mint legmagasabbra potenciáltan fejezi ki mindazt, amit a Fourchon-típusú paraszt

a maga társadalmi léte dolgában homályosan érez, de világosan kifejezni nem tud. Balzac a némának, a némán viaskodónak megoldja a nyelvét. Teljesíti a költő goethei értelemben vett hivatását.

A midőn az ember elnémul kínjában.
Isten megadta nékem, hogy beszéljek.

De Balzac csak azt juttatja kifejezésre, ami társadalmilag és egyénileg szükségszerűen valóban kifejezésre tör. Ez a köznapi határán túlmenő, de társadalmilag és tartalmilag mindig igaz kifejezés a régi, nagy realizmus, a Diderot és Balzac realizmusának sajátja, ellentétben kicsiny modern utódai realizmusával. A francia kapitalista társadalom egészének ábrázolása, az »Emberi komédia« számtalan alakja és embersorsa ellenére is, lehetetlen lett volna, ha Balzac nem tudta volna az összefüggések legmagasabbra fokozott kifejezését megtalálni.

Balzac realizmusa minden egyes alak sajátos egyéni vonásait is oly erősen kidolgozza, mint az osztrályszerűen tipikusakat benne. De azontúl: Balzac mindig a legerősebben hangsúlyozza azt, ami kapitalista értelemben közös van a polgári társadalom különböző rétegeinek különböző embe-
reikben. Azzal, hogy az általános kapitalista vonásokat kiemeli — amit Balzac egyébként csak igen takarékosan és csak döntő helyeken tesz meg — világosan kidomborítja a társadalmi fejlődési folyamat belső egységét, egymástól látszólag távolfekvő típusok objektív társadalmi összetartozását. Már láttuk, hogyan emeli ki Balzac a közöset, a csak-mennyiségileg különbözőt Montcornet és Gaubertin alakjában és pedig úgy, hogy mind a kettő egyképpen fontos: ami közös bennük, aminek révén mindketten a thermidor-utáni francia kapitalizmus termékei; ami mennyiségileg különböző bennük, az kidomborítja a minőségileg különbözőt. Mert, ha bármennyi közös van bennük, az egyik: dicsőséges császári tábornok, gróf és nagybirtokos, míg a másik: kicsiny, bár emelkedőben lévő, vidéki tolvaj. A társadalmi összefüggések konkrét ábrázolása csak azáltal válik lehetőségé, hogy az absztrakciónak olyan magas színvonalán történik, ahonnan a konkrét már »a különféleség egységének« (Marx) látszik. A modern realisták, akik a burzsoá ideológia hanyatlása folytán elvesztették a társadalmi viszonyoknak ezt a mély felfogását s így az absztrakció mélységét is, hiába próbálják meg a részletek konkretizálása által az egész konkrétségét s valóságos, objektív döntő meghatározóinak konkrétvoltát elérni.

Éppen a balzaci realizmusnak ez a lényege; az a tény, hogy a helyesen felfogott társadalmi léten alapul, teszi Balzacot felülmúlhatatlan mesterévé ama nagy szellemi áramlatok, szellemi erők ábrázolásának, melyek az emberi ideológiát kialakítják. Balzac azáltal ábrázolja ezeket a szellemi erőket, hogy visszavezeti őket szociális gyökereikre, hogy ideológiailag abban az irányban működtei őket, ahonnan társadalmilag származnak.

Ezzel az ideológia elveszti látszólagos függetlenségét a társadalom anyagi életfolyamatától s mint annak egy része, egyik eleme jelenik meg. Balzac például Grandet, a vén vidéki uzorás és spekuláns egyik üzleti tárgyalása körül megemlítteti Bentham nevét és uzorá-elméletét. Az a mohóság, amellyel Grandet, az agg uzorás, ennek az elméletnek a neki megfelelő részét, mint egy pohár jó bort szüröcsöli, az a haszon, amit Grandet abból húz, hogy birtokába veszi saját társadalmi helyzetének ideológiai kifejezését, (melyet eladdig nem ismert), egyetlen csapással megeleveníti benthami elméletét, nem mint iskolás teóriát, hanem mint a 19. század eleji kapitalista fejlődés ideológiai alkatrészét.

Persze: ez az ideológiai hatás nem mindig adekvát. De éppen a hatás ironikus nem-adekvát voltában tükröződik gyakran az a sors, amely az osztályfejlődés folyamán némely ideológiának osztályrészült jut. Így Balzac ebben a regényében a kuláki falusi uzsorást, Rigou-t, »thelemítának« nevezzi, vagyis azt mondja róla, hogy (persze öntudatlanul) híve annak a polgári utópiának, melyet a nagy reneszansz-író, Rabelais a »Thelem« nevű kolostorról rajzolt, melynek felírata és legfőbb jelszava ez volt: »Tégy amit akarsz«. Egyfelől a polgári ideológia züllését nem lehet találébban ábrázolni, mint azzal a ténnyel, hogy a nagy forradalmi jelszó, amely az emberiséget a feudalizmus igájából szabadította fel, egy falusi uzorás mottójává lett. Másfelől éppen ennek a hanyatlásnak és züllésnek ironikus hangsúlyozásában a burzsoázia fejlődésének a közössége jut kifejezésre: Rigou csakugyan annak a gazdaságharcnak a terméke, amely legyűrte a feudalizmust. S ennek a harcnak az előestéjén a reneszansz nagy írói és gondolkodói, e fejlődés ideológiai előkészítésére alkották meg nagy műveiket!

A jellemzésnek ezeket a formáit Balzac arra használja fel, hogy a fokozatokat egyazon társadalmi típuson belül egyénileg és társadalmilag specifikálja, konkretizálja és elmélyítse. Rigouban például Balzac rendkívül érdekes példányt teremt meg a zsugoriak és uzsorások nagy galériájának, amely Gobseck, Grandet, Roguet és más balzaci figurák tartoznak: az epikureus zsugori és uzorás típusát, aki éppúgy, mint a többiek, a takarékoskodásra, csalásra, akkumulációra gondolt, de egyszerűs mind roppant kényelmes életet is teremt magának. Így például vén feleségét a pénze miatt veszi el, ezzel a pénzzel kiuzsorázza a falut s ezen át mindig ingyen jut szép és fiatal szeretőhöz. Mindig a legszebb parasztlányt választja ki szolgálónak s szeretőjévé teszi azzal az ígérettel, hogy felesége — hamaros — halála után nőül veszi. Ha megúnja a lányt, másikat vesz helyette.

Balzac alapvető formai törvénye: kidolgozza a társadalmi életfolyamat legfontosabb meghatározóit, történeti fejlődésükben, megmutatja őket specifikus megjelenési módjukban a különféle egyénekről. Ezért tudja azután a társadalmi történés egy-egy kiragadott epizódjával a társadalmi fejlődést irányító nagy erőket konkrét módon ábrázolni. A »Parasztok«-ban egy nagybirtok parcellázása körüli harcot ábrázolja. S nem megy túl a birtok s a szomszédos kisváros szűk határain.

De a parcellázás körül harcoló emberek és csapatok társadalmilag döntő lényegét, a vidéki kapitalizmus lényeges mozzanatait ábrázolva: ebben a szűk keretben a francia kapitalizmus fejlődését ábrázolja a forradalom után, a nemesség hanyatlását és — mindenekelőtt — a parasztság tragédiáját, a parasztságot, melyet a forradalom felszabadított és újra rabbá tett: a paraszti parcella tragédiáját.

Balzac nem látja ennek a fejlődésnek a perspektíváját s tudjuk, hogy nem is láthatta s azt is tudjuk, miért nem láthatta.

Balzac művészi horizontján a forradalmi proletariátus föl sem merülhetett, ezért csak a parasztkok kétségbeesését ábrázolhatta, anélkül, hogy az egyetlen kivezető utat megmutatná. Balzac nem láthatta mi következik a kisbirtokos paraszttal csalódásából, amely csalódás következtében »az egész államépület, mely erre a parcellára van fölépítve, összeomlik s a proletárforradalom veszi át a kórust, anélkül pedig a forradalom szülőéneke minden paraszttal nemzettel halotti énekké válna (Marx). Balzac zsenije abban nyilatkozik meg, hogy a kétségbeesést, mely a kisbirtokos paraszttal kiábrándulásához vezet, realista erővel ábrázolta.